

M ű l t b a n é z ő

A Kárpát-medence első ásványvíz térképe Deutsch Ferencz József (1808–1877) orvos munkássága

Dr. Dobos Irma

ÖSSZEFOGLALÓ

A XIX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEI A NEMZETI MEGÚJULÁS IDŐSZAKA SZÁMOS ORVOST, TERMÉSZETTUDÓST ÚJSZERŰ MEGOLDÁSOKRA ÖSZTÖNZÖTT. EZEK KÖZÉ TARTOZOTT DEUTSCH FERENCZ JÓZSEF IS, AKI 1847-BEN A KÁRPÁT-MEDENCE VEGYELEMZÉSSSEL RENDELKEZŐ ÁSVÁNYVÍZ-LELŐHELYEIRŐL AZ ELSŐ ÁSVÁNYVÍZ TÉRKÉPET KÉSZÍTETTE.

INHALT

DIE ERSTEN JAHRZEHNEN DES XIX. JAHRHUNDERTS, DIE ZEIT DER NATIONALEN ERNEUERUNG HATTEN VIELE ÄRZTEN, NATURWISSENSCHAFTLERN ANREGUNG ZU NEUARTIGEN LÖSUNGEN ANGEREGT.

ZU IHNEN GEHÖRTE AUCH FERENC JÓZSEF DEUTSCH, DER 1847 DIE ERSTE MINERALWASSERKARTE ANGEFERTIGT HATTE, WELCHE AUCH DIE CHEMISCHE ANALYSE DER MINERALWASSERVORKOMMEN IM KARPATENBECKEN AUSGEWIESEN HATTE.

SUMMARY

SEVERAL DOCTORS, SCIENTISTS WERE MOTIVATED BY THE NATIONAL RENEWAL IN THE 19TH CENTURY TO FIND NEW SOLUTIONS. IN 1847, FERENC JÓZSEF DEUTSCH MADE THE FIRST MINERAL WATER MAP OF THE CARPATHIAN BASIN INCLUDING ALL THE OCCURENCES OF MINERAL WATER WHICH WERE ANALYZED.

Bevezetés

Az ásvány-, gyógy- és ivóvíz számbavétele és térképi ábrázolása közegészségügyi, idegenforgalmi és nem utolsósorban a vízellátás tervezése szempontjából jelentős. Míg a XIX. századot megelőző évszázadokat elsősorban a lelőhelyek leírása jellemezte, addig a különböző típusú és hőmérsékletű víz térképi megjelenítése az 1800-as évek első felében kezdődik. A hidrogéológiai viszonyok feltárása, az eredmények felhasználása a vízgazdálkodásban, már a XX. században valósul meg.

A Kárpát-medence fontosabb ásvány- és gyógyvíz-lelőhelyeinek összefoglaló leírása és ismertetése – Erdély kivételével – az 1500-as évek első felében *Wernher György* sárosi és szepesi várkapitány nevéhez fűződik, akinek munkája *Herberstein Zsigmond* báró javaslatára készült el és 1549-ben Bazalben jelent meg. A kiadvány nemzetközi sikerét jellemzi, hogy még 6 kiadást megért a következő 100 évben. Az ilyen egyéni kezdeményezést a XVIII. században *Mária Terézia* (1717–1780) utasítása (1763 és 1768) váltotta fel. Rendelete nyomán az első összefoglaló munka a monarchia ásvány- és gyógyvizeiről, fürdőiről előbb latin, majd német nyelven 1777-ben *Heinrich Johann Crantz* tollából került ki. Ezt azután több kiadvány, így Erdélyről többek között *Kibédi Mátyus István* több kötetes (1762–1792), *Nyulas Ferenc* (1800) három kötetes, az egész országról *Kitaibel*

Pál (1829) ugyancsak kétkötetes, *Stocker Lőrinc* (1821) a budai hévizekről bedekker jellegű műve követte.

A túlnyomóan orvos-szerzők ekkor még nem érezték annak szükségességét, hogy a lelőhelyeket és az ásványvíz jellemző adatait az áttekintés megkönnyítésére, az összefüggések kimutatására térképen is ábrázolják. Mindaddig úgy tudtuk, hogy az első térkép összeállításával az 1878. évi párizsi világiállításra *Zsigmond Vilmos* (1821–1888) bányamérnök unokaöccsét, *Zsigmond Gézát* (1854–1936) bízta meg. A térkép magyarozóját *Lengyel Béla* (1844–1913) kémikus egyetemi tanár készítette el. A legújabb kutatások viszont kiderítették, hogy a Kárpát-medencéről az első német nyelvű ásványvíz-térkép 1847-ben, a magyar nyelvű pedig 1849-ben jelent meg a lelkes temesvári főorvos szerkesztésében.

Kutatási eredmények

Néhány évvel ezelőtt Kalocsa egyik kitűnő tudománytörténésze, *dr. Grabarits István* gyógyszerész a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban kutatása közben találta meg azt a magyar nyelvű térképet, amelyet *Deutsch Ferencz József* orvosdoktor, Temes vármegye tisztii főorvosa készített. A szerző személyének

megismerése további kutatást indokolt. *Deutsch Ferencz Józsefről* az első utalást *Szinnyei József*: „Magyar írók élete és munkái” című művében találtuk, életrajzi adatok nélkül. Kizárólag két olyan publikációt említ a rövid címszó, amely a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1843. temesvári és az 1844. pesti vándorgyűlésének kötetében jelent meg. Egyébként mindkettő a Buziás ásványvíz hatásával és hasznosításával foglalkozik.

Viszonylag többet tudunk meg *Dörnyei Sándor* nemrég megjelent kétkötetes művéből. Eszerint *Deutsch Ferencz József* Aszódon született 1808-ban és Aradon hunyt el 1877-ben. 1833-ban a pesti egyetemen védte meg doktori disszertációját, s első munkahelye valószínűleg Temesvár volt. Az 1840. évet beemutató „Magyarországi Orvosrend névsora” temesvári lakosként említi. Minden bizonnyal a Temes megyei szolgálat után Aradra költözött, ahol ugyancsak a vármegye főorvosaként dolgozott (1855–1860) és 1860-ban nevét Tanfira magyarosította. Több kiadvány, mint pl. az Orvosi Napló (1859) megerősíti, hogy a jelzett időközben valóban Aradon működött.

A romániai magyar kutató, *Stitzl-Tass József* a Temesköz orvostudományi irodalmának első haladó szakaszával foglalkozik egyik tanulmányában, amely szerencsére hazai szaklapban jelent meg. Ebből megtudjuk, hogy a Temesváron rendezett IV. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Ván-

dorgyülésének szervezését *Wachtel Dávid* vállalta magára, amelyben kitűnő jobbkeze volt *Deutsch Ferencz József*, aki elsősorban a beérkezett munkák ellenőrzését végezte. Stílus szempontból helyesbítette, új magyar kifejezésekkel helyettesítette a régieket, egyszerűen szerkesztői munkát végzett. Ő volt a vastartalék is. Ha pl. valaki lemondta előadását, akkor ő helyettesítette. Így pl. a buziási fürdőorvos, *Csokerlyan György* helyett ő adta elő a meghirdetett előadást, majd a jegyzetek alapján a bánáti fürdőkről is ő írta meg később a monográfiát Buziásról, amellyel utat nyitott a későbbi fürdőkalauzok sorának. Többnyelvű ismeretét fordításaival is hasznosította.

A gyűlés második napirendi pontjának megválaszolására a már magyarul is értő és író fiatalabb nemzedék vállalkozott. A közgyűlés folytatását 1843. augusztus 10-én „a hazánk fürdőinek és ásványvizeinek érdekét előmozdítandó” a Temesvár közelében fekvő, az alig 35 éves múltra visszatekintő „jeles” Buziás fürdőn rendezték meg.

Csokerlyan szerb és német nyelven írt rövid, Buziás fürdőt ismertető prospektusának tartalmát *Deutsch Ferenc József* kibővítette és magyarra fordította. Így készült el „A buziási ásványvizek hatása s használati módja” című értekezése. Ugyanakkor egy új dolgozat is elkészült, amelyet *Csokerlyanon* kívül *Mesko János* és *Deutsch Ferenc József* írt és abban Buziás gyógyvizét ismertetik. A Buziásra vonatkozó tanulmányok közül vitathatatlanul a *Deutsch Ferenc József* „Buziás. A magyar orvosok s természetvizsgálók országos IV. nagy gyűlésének emlékéül. Temesvár, 1843.” című monográfiája a legértékesebb és minden bizonnyal ez vitte szét a fürdő nevét szerte az országba. Erre a gyűlésre *Wachtel Dávid* is megjelentetett egy könyvet, éspedig Hippokratés válogatott aforizmáinak fordítását. *Deutsch* művével együtt ez a munka a kor tudományos színvonalán állt, de közülük a *Deutsch* tanulmánya az értékesebb. Mindkettőjük érdeme, hogy megnyitotta a magyar orvostudományi irodalom első haladó szakaszát a Temesközben, amely az újjászületett nemzeti kultúra jegyében zajlott le. A vándorgyűlés emlékét a város méltó módon örökölte meg. *Böhm* bécsi művésszel érmet veretett, amelynek egyik oldalát a város címere, a másik oldalát a tudományt ábrázoló dombormű nő-

alakja díszíti, balkezeben a földgömbbel a megfelelő jelképekkel és „gazdagítva boldogít” felirattal.

Az ásványvíz-térkép szerkesztése

Deutsch tollából még 1847-ben megjelenik temesvári tartózkodása alatt kidolgozott „Heilquellenkarte von Ungarn mit einer übersichtlichen Zusammensetzung der bisher bekannten chemischen Analysen ungarischer Mineralwässer” című térképe, majd 1849-ben magyarul „Magyarország ásványvizeinek térképe”, amely az első haladó szellemű orvosi irodalmi időszak hatyúdala lett. *Wachtel Dávid* és *Deutsch Ferenc József* (1864-ben Tanfira magyarosította nevét) távozásával megszűnik a magyar nyelvű orvosi irodalom a Temesközben.

Feltételeztük, hogy ezt a néhány adatot a petit betűvel írt Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjének 1. számában találta *Szinnyei*, és az irodalmi hivatkozást jelentett. A folyóiratot ugyan áttanulmányoztuk, de semmi utalást nem találtunk a térképre vonatkozóan. Igaz, a kiadvány a mikrofilmen nehezen olvasható, s gyakran laphiányos is volt. Minden valószínűség szerint a két térkép csak nagyon csekély példányszámban jelent meg és éppen ezért jóformán teljesen ismeretlen maradt a szakemberek előtt.

A térképet és a hozzá tartozó magyarázót különleges megoldásban készítette el a szerző. A térképlep közepén az ország majdnem teljes területét bemutatja, mivel Erdély délkeleti része és a nyugati, illetve a délnyugati határvidék egy része hiányzik, le van vágva, talán azért, hogy kisebb helyet foglaljon el a térkép, illetve a lelőhelyeket így tudta csak elhelyezni, a többi már nem fért volna el a térképet körbe vevő leírás, a magyarázón. Úgy gondoljuk a térkép kidolgozása alapján, hogy ez az egyik kinyomtatott példány, hiszen kifogástalan a teljes megjelenítés.

A térkép alján *Erdély* nevezetesebb ásványvizei közül huszat sorol fel a hozzá tartozó vegyelemzéssel *Pataki* (valószínűleg *Sámuel*) szerint. Közöttük találjuk a neves bodoki, a borszéki, a dombháti, a korondi forrásokat. A forrás helye mellett a megyét, a széklet, illetve a kerületet tünteti fel. A következő rész a víz jellegét tartalmazza, majd a hőmérsékletet Réaumur-ben, a fajsúlyt és legvégül szemerben (szemer = 0,065 g) kifejezve 6–8 alkotó mennyiségét betűjelzéssel el látva. A jelmagyarázat a térkép címe

alatt a kémiai alkotókat latin betűvel jelöli ugyanúgy, mint a lelőhelyek leírásánál, a görög betűk pedig a légnemű alkatrészeket köbhüvelyben fejezik ki (1 köbhüvelyk = 0,018 l).

A térkép bal és jobb oldalán a szerző nem különíti el a mai magyarországi, a felvidéki, a délvidéki és a nyugati határvidék lelőhelyeit, azokat vegyesen tárgyalja. Közöttük szerepel *Mehádia* (Herkulesfürdő) és a Nagyvárad melletti *László* (Püspök) és a *Félix* forrás, sőt a buziási ivó, meleg és hideg fürdő forrásai is, pedig ezek inkább az erdélyi területhez tartoznak. Itt is, mint az erdélyieknél abc-sorrendben sorolja fel a lelőhelyeket, s azt a nyugati oldalon kezdi, majd a keleti oldalon folytatja. A mai magyarországi országhatáron belül *Balf*, *Buda* (de csak a Császár-fürdő), *Esztergom keserűvíze*, *Füred*, *Gáth* (valószínűleg *Gánt*), *Harkány*, *Parád* és az 1823-ban *Bolemann* vizsgálta *Ugod* forrása szerepel a magyarázóban és a térképen.

A nyugati határmentén *Kabold*, *Tarcsa*, *Pecsenyéd*, *Sóskút*, míg a déli területen *Daruvár*, *Lippik*, *Jamnicza*, *Sztubicza*, *Toplika* forrásáról, a többi pedig a Felvidék mintegy 33 lelőhelyéről tájékoztat a szerző. Közöttük említi a neves *Trencsénteplicet*, *Pöstyént*, *Vihnyét*, *Szobráncot*, *Sziáliacsot*, *Rozsnyót*, *Bártfát*, *Ajnácskót*. Összesen tehát csak mindössze 70 lelőhelyet ír le, s leginkább Erdély DK-i területe hiányzik, ahol számtalan ásványvíz-lelőhelyet is nyilvántartottak már ekkor is, bár lehet, hogy vegyelemzéssel nem rendelkeztek.

A bemutatott térkép elsősorban azt célozta a XIX. században, hogy feltárja, számba vegye azokat a kifogástalan minőségű ásványvizeket, amelyek fogyasztása alkalmas a betegség megelőzésére, illetve gyógyítására.

Irodalom

- Chyzer Kornél*: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének története 1840-től 1890-ig. Sátoraljaújhely, 1890.
Dobos Irma: Ásvány- és gyógyvizeink számbavétele száz évvel ezelőtt (Hidrológiai Tájékoztató, 1980. okt. 3–4.)
Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. I. kötet, 1998.
Stitzl-Tass József: A magyar orvostudományi irodalom első haladó szakasza a Temesközben (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, Bp. 1961. 308–325.)

Szerző: Dr. Dobos Irma
 EURO-geológus,
 hidrogeológus, szakértő